

В. Н. Жук (Полтава)

Полтавські підземелля

Чимало пам'яток сивої давнини ще й донині належним чином не досліджені, що нерідко призводить до появи численних домислів та легенд. До них, зокрема, належать і полтавські підземелля. Наприкінці ХІХ—на початку ХХ ст. знаходилися вчені, ентузіасти-дослідники, які прагнули розгадати таємницю цих оригінальних витворів людських рук.

Більш-менш детальну розповідь про підземелля старої Полтави та відомості про їхній стан на початку нашого століття вмістив у своїй книзі історик В. О. Бучневич. При цьому він посилався на дослідження аматора збирача старожитностей І. А. Зарецького. У праці «Записки о Полтаве и ее памятниках»¹ він одним з перших розглянув це питання, зазначивши, що за його часів щороку, коли земля, зігріта весняним сонцем, остаточно відтавала, на вулицях Полтави то тут, то там виникали провали у вигляді чималих колодязів. Бучневич описав окремі вивчені на той час ділянки провалів-підземель.

Про полтавські підземелля (детально їх не аналізуючи) писав й інший полтавський дореволюційний історик Л. В. Падалка². Причому він згадував не лише підземні споруди, а й стародавні печери, підземні ходи деяких населених пунктів.

Учений безпосередньо досліджував підземелля, частково збирав відомості про них, скориставшись спогадами старожилів міста. Він дійшов висновку, що, хоч за зібраними ним даними не можна навіть приблизно визначити межі поширення підземних ходів у кордонах Полтави, все ж таки, якщо зважити на кількість й частоту провалів, найбільше їх проходить в межах «Старого міста» — Полтави — фортеці ХVІІ—ХVІІІ ст. Але значне число провалів та підземних ходів виявлено у тій частині Полтави, яка у згаданий час була її «форштадтом», або передмістям. Л. В. Падалка вважає, що давнє місто Полтава, яке існувало до розорення його татарами в ХV—ХVІ ст., займало значно більшу територію, ніж те, яке було відроджене в ХVІІ ст.³

Повторюючи дані, наведені в праці І. Ф. Павловського «Битва под Полтавой 27 июня 1709 г. и ее памятники» (Полтава, 1908), дослідник зазначив, що старе місто — фортеця Полтава — розташовувалося на частині крутих схилів і обривів з лівої сторони Миколаївського спуску*, що охоплювали місцевість неправильним півколом з південного і східного боків до гори Панянки (нині — Паняньський спуск) і в північному напрямку тягнулися до Стрітенської вулиці (нині — Комсомольська), а на заході, — з одного боку, до кінця Петровської (нині — пл. Леніна)

¹ Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятниках.— Полтава, 1902.— С. 279—285.

² Падалка Л. В. Древние земельные сооружения в пределах Полтавской губернии. Ч. I. О древних городках, городищах и насыпных валах. С рисунками // Труды Полтав. ученой арх. комиссии.— Полтава, 1905.— Вып. 1.— С. 155—205; Падалка Л. В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение.— Полтава, 1914.— С. 179—180.

³ Падалка Л. В. Древние земельные сооружения...—С. 199.

* У давнину цей куток називався Мазурівкою, а гора — Мазурівською, згодом — Миколаївський спуск (від Миколаївської церкви). Нині це — схил Інститутської гори з боку вул. Леніна в тій її частині, що веде на Поділ.

площі, яка прилягала до Миколаївського спуску, а з другого — до Мало-Петровської вулиці (нині — Леніна, що веде до центру міста), до перетину із Стрітенською. Форштадт Полтави в північному напрямку сягав Круглого провулку (за нинішнім приміщенням Полтавського вищого військового зенітного ракетного командного Червонопрапорного училища ім. генерала армії М. Ф. Ватутіна). В західному напрямку його межі доходили до Новополтавської (нині — Шевченка) вулиці, яка з'явилася вже на початку XIX ст. А із східного боку таким кордоном форштадту були круті схили й крутояри, що тягнулись ламаною лінією від початку Стрітенської (Комсомольської) вулиці до межі Круглого провулку. В ньому, як твердить Л. В. Падалка, за останні 25—30 років, тобто, починаючи із 70-х років XIX ст., провали особливо часто траплялися по Іванівській (нині — Гоголя) вулиці, під якою, вірогідно, проходило кілька підземних ходів. Неодноразово вони виникали там навпроти колишнього магазину Пашенка—Тряпкіна (ймовірно, на розі вул. Гоголя й Леніна) та єврейської синагоги (нині — концертний зал філармонії). До території форштадту, поблизу місця, де проходили мури фортеці, відносився й провал, який відкрився влітку 1903 р по вулиці Олександрівській (нині — Жовтнева), біля приміщення Державного банку⁴.

Глибина підземних ходів, прокладених у материковій лесовій породі, за вимірами Л. В. Падалки та його сучасників, сягала 3—4 саж. *

Провали й виявлені підземелля в межах старого міста та форштадту згадують й нинішні полтавські старожили.

Як свідчать актові книги Полтавського полкового суду, 1684 р. у Полтаві було п'ять дерев'яних церков, дата заснування яких невідома. Це — соборна Успенська та парафіяльні — Воскресенська, Миколаївська, Преображенська і Стрітенська. Всі вони, за винятком Преображенської, знаходилися на тих самих місцях, де пізніше, у XVIII ст., були споруджені однойменні, винятково багаті в архітектурному відношенні кам'яні церкви⁵, що проіснували до 30-х років нашого століття. Всі вони, очевидно, були зв'язані між собою підземними ходами, що починалися з церковних та деяких інших підземель старовинних споруд і розгалужувалися звідси кількома ходами.

На колишній Соборній (нині — Червоній) площі, на Івановій горі підземні ходи від собору йшли в трьох напрямках: до старовинного укріплення, де в 1909 р. з нагоди 200-річчя Полтавської битви було споруджено Білу альтанку, а в 1954 р. на її місці (вона була знищена фашистами в роки другої світової війни) — Ротонду дружби народів; до нинішньої садиби-музею І. П. Котляревського та до Спаської церкви, на місці якої до 1704 р. знаходилася Преображенська церква, що того року згоріла. Від останньої, крім ходу до собору, ходи йшли до мурів фортеці, до нинішньої території вул. Паризької Комуни, Стрітенської церкви (по території сучасного Сонячного парку) та в напрямку Петровського парку на площі Леніна.

Через низинну частину міста від старої Полтави (старого міста) вони вели в бік іншої гори, що дістала назву Монастирської. Висока й мальовнича, вона ще до початку XVIII ст. була вкрита віковим лісом. Там у 1650 р. за ініціативою і при сприянні сподвижника Б. Хмельницького — полтавського полковника М. Пушкаря, якого підтримали козаки й міщани, на честь розгрому в цих місцях польсько-шляхетських військ ігумен Лубенського Мгарського монастиря Калістрат з дозволу й при підтримці тодішнього київського митрополита С. Косова спорудив Полтавський Хрестовоздвиженський монастир⁶.

⁴ Там же. — С. 198—199.

* Сажень дорівнює 2, 13360 м.

⁵ Полтав. епарх. ведомости. Часть неофиц.—1909.—1 июня.—№ 16.—С. 676.

⁶ Полтав. епарх. ведомости. Часть неофиц.—1882.—15 июля.—№ 14.—С. 689; Павловский И. Ф. Полтава в начале XIX в.—К., 1902.—Вып. 1.—С. 22.

Під цією пам'яткою, що була свідком багатьох історичних подій, також існують підземелля. З-під монастирського Воскресенського собору підземні ходи ведуть у напрямку селища Червоний Шлях (нині — Ленінський район Полтави) та до старої частини міста на Івановій горі.

Отже, що ми знаємо про полтавські підземелля? З досліджень минулого століття, свідчень старожилів та випадків провалювання асфальту й верхніх шарів ґрунту, які мали місце вже в повоєнні десятиліття, можна зробити висновок, що в самій фортеці Полтава, на території старого міста, було кілька входів до підземель, які знаходилися під старовинними церквами та деякими іншими давніми спорудами. Від кожного з них у різні боки розходилося по кілька підземних галерей — до інших церков, центра міста, фортечних укріплень, до річки. Значна мережа підземель існувала й у форштадті. Підземні ходи розташовувалися на глибині 3—6 саж. (6,3—12,6 м) від поверхні. Їх висота досягала людського зросту, а ширина — трьох і більше аршинів*. Місцями вони мали слухові вікна у вигляді круглих дірок, які виконували роль своєрідної вентиляції. Ходи сполучалися між собою отворами, проробленими у земляних простінках, крізь які вільно могла пролізти доросла людина. Це підтверджує думку про те, що підземелля служили сховищами для людей та продуктів або домашнього скарбу на випадок ворожого нападу⁷.

Ще у XIX ст. на Петровській площі (нині — Леніна), вище Подільської гори, стояв оригінальний старовинний двоповерховий кам'яний будинок, що більше нагадував старовинний замок. 1870 р. цю своєрідну пам'ятку допетровської епохи розібрали й натомість в 1872 р. спорудили нове приміщення Полтавського губернського земства, яке своїм фасадом виходило на Петровську площу. На початку XX ст. замість нього на тому ж місці земство побудувало для себе будинок у стилі українського барокко. Він добре відомий полтавцям та гостям міста. Нині це — Полтавський краєзнавчий музей.

У давнину з цим будинком-фортецею було пов'язано чимало легенд. І не без підстав. В його підвальному приміщенні був підземний хід, остаточно закритий у 1893 р. У горловині свій (основний вхід) він був обкладений цеглою, яку залили замість вапна оловом. З підвалу він спочатку тягнувся одним коридором, потім від нього йшло кілька відгалужень. За переказами, батько П. Я. Руденка — власника будинку — мав ватагу молодців-козаків. З ними він неодноразово ходив на татар чи в інші місця й повертався з великою здобиччю, яку надійно ховав у підземеллях. Розповідали також, що підземні ходи з-під будинку Руденка розходилися по всій старій Полтаві й неодноразово рятували її жителів у часи ворожого навали⁸.

Одне з розгалужень підземних ходів, як говорилося вище, починалося від Спаської церкви. Як свідчать документи, в другій половині XVII ст. на цьому місці стояла велика дерев'яна Преображенська церква, яка згоріла у середу, 6 вересня 1704 р.** Спершу, щоб якнайшвидше задовольнити культові потреби парафіян, на згарищі поспіхом було відбудовано невеличку дерев'яну Спаську церкву, яка в березні 1706 р. вже почала діяти⁹. Спорудження ж нової Преображенської церкви затрималося з незалежних від настоятеля причин.

Обидві ці дерев'яні церкви простояли до початку XIX ст. і мали жалюгідний вигляд. У зв'язку з цим Преображенську вирішили розі-

* Один аршин — 71, 12 см.

⁷ Бучневич В. Е. Указ. соч. — С. 280—281.

⁸ Там же. — С. 281.

** В деяких дореволюційних виданнях було помилково вказано дату 6 вересня 1705 р., яку повторили й автори окремих публікацій нашого часу. Однак, як встановив відомий історик О. І. Левицький, середа 6 вересня припала на 1704 р. (Полтав. епарх. ведомости. Часть неофиц. — 1909. — № 16. — С. 676).

⁹ Полтав. епарх. ведомости. Часть неофиц. — 1909. — № 16. — С. 676.

брати, а Спаську — єдиного свідка й ровесника Полтавської битви — зберегти як цінну пам'ятку історії. З цією метою її «одягли» у кам'яний футляр, споруджений за проектом академіка архітектури А. А. Тона. який тоді працював у Харкові, і відкрили у 1845 р.

Під час закладання фундаменту для кам'яного футляра Спаської церкви в 40-х роках XIX ст. були виявлені поховання 135-річної давності та підземні ходи, які вели в бік стародавніх укріплень. Однак тоді їх належним чином не досліддили.

Частину підземель поблизу цієї церкви вперше більш-менш детально вивчив полтавський археолог-любитель І. А. Зарецький. Працюючи в Полтаві, Зарецький ще у 80-ті роки минулого століття використовував будь-яку нагоду для дослідження полтавських підземель. Так, під час спорудження будинку на Олександрівській вулиці, поблизу Спаської церкви, йому вдалося заглянути в одне з них. Коли там копали фундамент, виникли провали. При бурінні ґрунту свердло у кількох місцях дуже легко падало вниз. При наступних розкопках робітники знайшли підземелля, причому вони заглиблювалися на відстань до десяти аршин від поверхні (понад 7 м). На аналогічній глибині було й дно більшості інших підземних ходів, обстежених Зарецьким. Він встановив, що, коли воно лежить майже на однаковій глибині, то розміри та розташування їх досить різні. Всі вони мали напівкругле склепіння, висота якого коливалася від 1,5 до 4, а ширина — від 2,5 до 8 аршинів. Низькі підземні ходи були викопані у твердій жовтій глині, а більш високі й широкі зміцнювалися цеглою або дерев'яними підпорками (у вигляді склепіння). Їх установлювали на відстані кількох сажнів одна від одної. Все це надавало підземним ходам великої міцності. Дерев'яні склепіння влаштовані на товстих балках, зроблених з дубових брусків і дошок. Це кріплення настільки добре збереглося до кінця XIX ст., що, за свідченням дослідника, його можна було використовувати для будь-яких будівель. На цеглі не було ніяких позначок, але вважають, що її виготовили не раніше XVII ст.

Підземні споруди розташовувалися рядами, перехрещувалися, розходилися кількома рукавами. Початок і кінець ходів виявити Зарецькому не вдалося, вони тяглися іноді сажнів на 200 (приблизно 427 м). Пробратися далі, ніж на 3 саж. (6,4 м), було неможливо. Заважали обвали та задушливе повітря, в якому гасла свічка¹⁰.

Поблизу Спаської церкви археолог виявив кілька повернутих на схід, до р. Ворскли, входів до підземелля, з яких два були з боків зміцнені дубовими кріпленнями. На відстані 7—8 саж. вони мали чотири коліна, що розходилися в різні боки. Ширина й висота кожного з них тут становила приблизно 1,5 саж. (3,2 м). Ретельно обстеживши їх, Зарецький не виявив речей, які б можна було датувати раніш як XVII ст.

Інтенсивне дослідження полтавських підземель здійснювалось місцевими дослідниками в 90-ті роки XIX ст. в основному у зв'язку із забудовою Полтави, зведенням різного роду великих кам'яних будівель у старому місті та форштадті. Так, у 1891 р. під час спорудження будинку купця С. Чоботарьова на Петровській площі недалеко від рогу Олександрівської вулиці також було виявлено підземелля. Тут ходи були схожі на ті, що поблизу Спаської церкви. Вони розгалужувалися в кількох напрямках, один мав дерев'яне склепіння. В середині глиняні підземелля були такі чисті, ніби їх щойно викопали. В них знайшли уламки посуду, виготовленого не раніше XVII ст. Особливо багато його решток містилося в дерев'яному льоху, але працювати там було важко, оскільки його ще у давнину засипали сміттям. Над цими ходами розшукали мідну польську монету часів Яна III. Подібну картину дослідники побачили і в 1896 р. на подвір'ї старого міського училища (нині — вул. Дзержинського) та особливо на колишньому подвір'ї Волохиної, що на

¹⁰ Бучневич В. Е. Указ, соч.— С. 281—282.

розі вулиць Олександрівської й Стрітенської (нині — ріг Жовтневої та Комсомольської), коли будували нове приміщення для Полтавського відділення державного банку в 1897 р.¹¹⁻¹²

Над окремими підземеллями знайдені людські кістки, кістяки, інше цілі кладовища. Як зазначалося вище, старе полтавське кладовище знаходилося біля Стрітенської церкви (в районі нинішнього відділення Держбанку), а біля Спаської церкви на початку XVIII ст. — масові поховання захисників Полтави*, що загинули в боях із шведами. Там же потім ховали й деяких представників вищого полтавського духовенства та церковнослужителів Спаської церкви (а у вересні 1943 р. — останки радянських людей, спалених гітлерівцями живими у приміщенні Полтавського краєзнавчого музею під час втечі окупантів з Полтави).

21 січня 1988 р. авторка цієї публікації надрукувала в газеті «Комсомолец Полтавщини» невелику статтю про полтавські підземелля. На неї звернули увагу полтавці — аматори історії, особливо молоді. На прохання громадськості 1 листопада того ж 1988 р. по місцевому радіомовленню виступив ветеран Великої Вітчизняної війни і праці геолог В. К. Погрібняк. Він розповів, що до війни полтавськими підземеллями цікавився викладач Харківського університету Ю. М. Захарченко, який склав план-карту відомих на той час місць знаходження підземель Полтави й зробив примітки до неї. Ці документи і звіт Захарченка в повоєнні роки використали при розробці плану відбудови міста співробітники Управління головного архітектора Полтави, зокрема головний архітектор Л. С. Вайнгорт (в якого він зберігається й нині). В. К. Погрібняк доповнив наші відомості з цього питання, розповів, що під час відбудови міста виявили підземні ходи на Червоній площі, де споруджувалося приміщення фірми «Меблі»; два ходи в районі вул. Братів Литвинових (територія колишньої фортеці), один з яких проходив на глибині 4—6 м, інший перетинав його на глибині 8—10 м. Згадав Володимир Костянтинович також про підземелля на розі вулиць Паризької Кофуні та Держинського, де побудували будинок для робітників кондитерської фабрики, та під колишнім приміщенням Полтавського райкому Компартії України, по вул. Шевченка (останній — на території форштадту). Під ним був вхід, зроблений з обпаленої цегли. Вона була тонкою, товщиною 3—4 см, шириною — 15—18 см (довжина її дорівнювала 25—30 см). Вхід до підземелля виявили на глибині 4 м, а підземний — вів до балки, в напрямку р. Очеретянки — притоки Ворскли. Сам оповідач пройшов ним метрів 200, але нічого не виявив. Підземні ходи від кондитерської фабрики, за свідченням В. К. Погрібняка, були з'єднані з підземеллями по вул. Братів Литвинових та з тими, що знаходилися під приміщенням краєзнавчого музею. Під час забудови Полтави було знайдено й підземелля на розі вул. Жовтневої та Котляревського, на місці нинішнього ЦУМу. Це був глибокий вертикальний колодязь, від якого хід ішов у бік вул. Кірова (на якій теж у трьох місцях виявили підземелля).

Невдовзі після виступу В. К. Погрібняка по радіо до мене звернувся старожил Полтави В. П. Безкровний. Він розповів, що в довоєнні роки на Івановій горі, на Червоній площі, метрів за 10—15 від нинішнього приміщення ресторану «Лілея», стояв старий будинок, в якому проживали 5—6 сімей. За ним було подвір'я. В тому дворі був вхід нібито до льоху, масивні дерев'яні двері якого мешканці замикали великим замком. Але той льох був незвичний. Як згадував В. П. Безкровний, він із своїм другом Миколою Пановим, котрий жив в одній з квартир того будинку, влітку 1931 р. спускався до нього. Спершу був ніби великий вес-

¹¹⁻¹² Там же.— С. 283—284.

* І. Ф. Павловський у книзі «Битва под Полтавою 27 июня 1709 года и ее памятники» (Полтава, 1908.— С. 16) вмістив фото кургану—могили біля Ворскли, де, за переказами, було поховано шведських солдатів і офіцерів, убитих під час майже тримісячної облоги Полтави.

гибюль площею приблизно 15 кв. м або ж більше, обкладений цеглою, з такими ж цегляними підпорами. Звідти (праворуч) підземний хід вів у бік вул. Паризької Комуни, а інший (ліворуч) — у напрямку Успенського собору. Хлопці, озброївшись кишеньковими ліхтариками та захопивши з собою довгі мотузки, щоб не заблукати в підземеллі, вирішили їх обстежити. Пройшли вони лише метрів 50—60, до першого обвалу (хоч поверх нього ще можна було пролізти), але продовжити свої дослідження не наважилися. Все ж їм удалося з'ясувати, що висота того ходу, яким вони йшли, трохи вище людського зросту, звід напівкруглий, шириною — метра півтора. Він був прокладений у глиняному ґрунті; стіни рівні. Той вхід до підземелля проіснував аж до війни. Коли ж В. П. Безкровний у 1948 р. повернувся до Полтави, він побачив, що на тому місці все було засипане.

Раніше вважали, що підземелля знаходилися лише в тій частині Полтави, яка обмежувалася сучасними вулицями Паризької Комуни та Шевченка (колишня Новополтавська прокладена на початку XIX ст. у зв'язку із забудовою міста за новим планом після створення Полтавської губернії), Жовтневим парком і Червоною площею на Івановій горі, тобто там, де у XVII—XVIII ст. була стара фортеця Полтава та її форштадт, до території нового адміністративного центру, який з'явився на початку XIX ст., а також на Монастирській горі. Однак нині виявлено чимало провалів та підземних ходів і за цією межею: на Павленках (у XVIII ст. — село, пізніше — окраїна Полтави), в Новому місті, або Новоселівці, на околиці Кобищан, що з'явилися у XVII ст., та інших місцях.

А що історики говорять про походження полтавських підземних ходів, з якими пов'язані різні легенди, усні народні перекази?

Дехто вважає, що підземелля беруть свій початок ще із скіфських часів або періоду Київської Русі. Рятуючись від численних завоювальників — хозар, печенігів, половців, монголо-татарських орд хана Батия та інших, які в давнину пройшли по території сучасної Полтавщини, населення мусило ховатися не лише у лісах чи болотах, а й під землею.

За однією версією, підземні ходи були прокладені вихідцем з Миргородського полку козаком на прізвище Масло, який після чергового розорення Полтави татарами оселився тут у 1608 р. на місці зруйнованої фортеці, над Ворсклою, з шістьма козацькими родинами. Згодом для надійного захисту від татарських нападів він приєднав до свого поселення ще кілька козацьких сімей з Говтви, що на річці Пслі (нині — с. Говтва Козельщинського району). Ці люди на початку XVII ст., за народними переказами, ніби й влаштували під старим містом підземні ходи як сховища від набігів чужинців^{13–16}. Це, звичайно, не можна сприймати серйозно, бо такі величезні підземні роботи могли бути під силу лише великій кількості людей. До того ж відомо, що польський коронний гетьман С. Жолкевський 1608 р. займався впорядкуванням й укріпленням Полтави для свого зятя й майбутнього наступника гетьмана С. Конецпольського. Тож тоді могли лише поновити, а то й продовжити підземні ходи, що являли собою складову частину стародавнього міста-фортеці¹⁷.

Згідно з іншими легендами, полтавські підземелля — це залишки підкопів, зроблених шведами під час облоги міста 1709 р., щоб висадити в повітря непокірну фортецю. Розповідали, нібито Петро I, дізнавшись про підземні роботи, наказав прорити й свої ходи — назустріч шведським і захопити весь заготовлений шведами порох, чим позбавив їх можливості здійснити свій злий намір.

Український археолог М. Я. Рудинський, підтверджуючи у своїй

^{13–16} Бучневич В. Е. Указ. соч. — С. 279—280.

¹⁷ Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Малороссия. — СПб., 1901. — Т. 7. — С. 294.

праці «Архітектурне обличчя Полтави» той факт, що цікаві підземні ходи й коридори ще в першій чверті ХХ ст. густо перетинали глибини Петровської площі та прилеглих до неї місць, висловив міркування, згідно з якими ті лабіринти були зроблені у ХVІІІ ст.¹⁸ З цим, звичайно, не можна погодитись. Не витримала б невеличка фортеця, якою була Полтава в перші роки ХVІІІ ст., майже тримісячної облоги багатотисячної армії шведів, якби в її підземних сховах не було достатніх запасів продовольства, пороху та ін. За короткий же час від початку століття до шведської навали не можна було створити таку розгалужену мережу підземних ходів.

Усе сказане вище дає можливість більш-менш повно відтворити систему полтавських підземель. Протягом багатьох віків Полтава з її укріпленнями була одним з важливих стратегічних пунктів у Поворсклі. Вона розкинулася на високих горбах, які крутими обривами йшли до Ворскли. Тому чудові природні умови давали змогу спорудити тут фортецю, використати їх для спорудження численних підземних лабіринтів.

Міст-фортець з підземними ходами було чимало у Південно-Західній Русі, на тій території, яка в давнину входила до складу Київської Русі. Їх було багато й в Полтавському краї. На території Полтавщини, у межах колишньої вотчини Глинських, були підземелля у Глинську на Сулі, а в Поворсклі, крім Полтави,— у Великих Будищах, Опішні та ін.

Великий глинський замок височів на крутій горі, біля підніжжя якої р. Мухавець впадає у Сулу. Вхід до нього був з півночі, а із західного боку в минулі часи добре було видно сліди підземних ходів. Про їхнє існування ще й на початку ХХ ст. свідчили провали, глибина яких досягала 5 саж. Від них залишилася й западина на рівнинній поверхні території замку¹⁹.

М. О. Макаренко писав, що в дореволюційні часи у середній частині глинського городища-замку велися розкопки (з північно-західного боку), був відкритий вхід до підземелля. Оскільки ж він був дуже вузький і йшов углиби гори, то за відсутністю коштів його не дослідили. Ще раніше невідомо ким і з якою метою (за народними переказами, на території замку ніби були заховані якісь скарби й старожитності, залишені шведами) городище розкопували в кількох місцях. Там теж виявили підземні ходи, які не досліджувалися через задушливе повітря²⁰. В. О. Бучневич писав, що над Сулою, на її високому лівому березі, у глинському замку зберігалися рештки кам'яних фундаментів приміщень і льохи (погреби), які були цитаделлю та місцем перебування князів Глинських. Напроти цього місця, трохи нижче, було п'ять ставків, які з'єднувалися між собою трубами. З останнього вода текла у Сулу²¹.

Отже, в давнину полтавські підземелля споруджувалися спершу з використанням природних особливостей, в тому числі й природних печер, для захисту від кочовиків. У часи Олександра Глинського при будівництві фортеці їх могли поновити, розширити мережу. Дальша їх реставрація відбувалася за С. Жолкевського та С. Конєцпольського. До Північної війни всі ці укріплення вже почали руйнуватися. Полтава була дуже слабо захищена. Тому, коли стало відомо, що Карл ХІІ повернув зі своїм військом на Україну, Петро І направив туди гарнізон

¹⁸ Рудинський Михайло. Архітектурне обличчя Полтави.— Полтава, 1919.— С. 5—6.

¹⁹ Падалка Л. В. Древние земельные ограждения в пределах Полтавской губернии. Ч. I. О древних городках, городищах и насыпных валах. С рисунками // Труды Полтав. ученой арх. комиссии.— Полтава, 1905.— Вып. 1.— С. 185.

²⁰ Макаренко Николай. Городища и курганы Полтавской губернии.— Полтава, 1917.— С. 50.

²¹ Бучневич В. Е. Заштатный город Глинск // Полтав. епарх. ведомости. Часть неофиц.— 1889.— № 17.— С. 591—592.

російських військ на чолі з полковником О. С. Келіним. Узимку 1708 — 1709 рр. ці частини та місцеві козаки відремонтували й поновили полтавські укріплення²².

Напередодні Полтавської битви у підземеллях було зроблено нові кріплення, можливо, прокладено деякі нові підземні ходи — далі, за межі форштадту, до тодішніх приміських сіл, околиць, які пізніше ввійшли в межі Полтави. Як відомо, ці підземелля широко використовувалися під час облоги міста шведами. Тому дослідники в основному знаходили там предмети вжитку XVII—XVIII ст.

Дуже прикро, що в наш час, при наявності значної кількості досвідчених спеціалістів-археологів, істориків, у тому числі студентів історичного факультету Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка, які проходять археологічну практику навіть в інших областях України, відповідні наукові установи міста не спроможні створити групу спеціалістів і відшукати кошти для вивчення цих пам'яток історії. А, можливо, до підземель виявлять інтерес і придуть на допомогу полтавцям спеціалісти з Інституту археології АН України? Або інші ентузіасти. Одне не викликає сумнівів: треба щось робити поки ще не занадто пізно.

²² Россия. Полное географическое описание нашего Отечества...—С. 294 .